

ZPŘÍSTUPŇOVÁNÍ PEČETÍ ARCHIVU ČESKÉ KORUNY – DIGITALIZACE A ZPRACOVÁNÍ DATABÁZE

JITKA KŘEČKOVÁ – KATEŘINA ZENKLOVÁ

Národní archiv je jedním ze zakládajících členů mezinárodního centra pro archivní výzkum ICARUS (International Centre for Archival Research), zaměřeného na digitalizaci a zpřístupňování archivních fondů evropských archivů badatelské i laické veřejnosti.¹ Základními cíli a aktivitami spolku ICARUS je především podpora mezinárodní spolupráce a výměna informací, iniciování a podpora národních i mezinárodních projektů na poli elektronického zpřístupňování archiválií, vývoj mezinárodně uznávaných standardů a strategií pro digitální zpracovávání a zpřístupňování archivních fondů, zajištění potřebné infrastruktury, problematika ukládání dat, koordinace výměnných programů expertů, vývoj odborných internetových portálů nebo navazování kontaktů s potenciálními novými partnery. Jedním z hlavních projektů spolku ICARUS je projekt Monasterium, virtuální online archiv středověkých a raně novověkých listin střední Evropy, který v současné době zpřístupňuje přibližně 500 000 listin z více než 60 institucí z 10 evropských zemí.² V České republice bylo zdigitalizováno více než 43 000 listin z 11 státních a církevních archivů. Národní archiv se zúčastnil již několika projektů Evropské unie zaštitovaných centrem ICARUS, díky kterým je možné český portál v Monasteriu nadále rozvíjet. Posledním z nich je od konce roku 2014 probíhající čtyřletý projekt EU Community as Opportunity (CO:OP), v němž je Národní archiv jedním ze 17 hlavních partnerů.³ Jedním z úkolů, který Národní archiv v tomto projektu plní, je digitalizace a zpracování pečeti Archivu České koruny.

Archivní fond Archiv České koruny je složitým listinným celkem mezinárodního charakteru a patří mezi nejvýznamnější listinné archivy svého druhu v Evropě. Je tvořen 2822 dokumenty, převážně listinami, z let 1158–1935, určenými představitelům státní moci, českému králi a později i českým stavům, které právně zajišťují a dokládají privilegia a suverenitu českého státu, rozsah jeho území včetně zahraničních lén a připojených zemí, zahraniční politiku českých panovníků i politický vývoj uvnitř státu.

Vznik tohoto archivního fondu sahá k počátkům českého státu. V období vlády rodu Přemyslovců tvořil součást panovnického pokladu a spolu s ním byl uchovávan na Pražském hradě. K zásadním změnám v pojetí a organizaci archivu došlo za Karla IV., kdy se

¹ K počátkům vzniku mezinárodní spolupráce např. rozhovor s Thomasem Aignerem: Halla, Karel – Augustin, Milan: Dr. Thomas Aigner, ředitel Diecézního archivu v St. Pöltenu a prezident Mezinárodního centra pro archivní výzkum ICARUS, rozhovor. *Západočeské archivy* 2011, SOA Plzeň 2011, s. 57–61. Dále např. Křečková, Jitka: Spolek ICARUS jako mezinárodní centrum pro archivní výzkum a projekt Monasterium. *Zpravodaj Pobočky ČIS NA* 51, 2009, s. 58–62; Křečková, J.: Vznik mezinárodního spolku ICARUS a pokračování digitalizace listin v rámci projektu Monasterium. *Archivní časopis* 60, 2010, s. 249–251.

² Viz <http://icar-us.eu/en/cooperation/online-portals/monasterium-net/> [20. 2. 2017]. Na této webové stránce lze najít také základní studie týkající se virtuálního archivu Monasterium.

³ <http://coop-project.eu> [20. 2. 2017].

stal archivem zemí České koruny, které zahrnovaly všechna území tehdejšího českého státu. Odtud také pochází název archivu. Spolu s korunou byl uložen ve Svatováclavské kapli v katedrále sv. Víta v blízkosti hrobu sv. Václava, patrona české země. Založení archivu České koruny Karlem IV. je doloženo formulářem listiny ve formulářové sbírce „Summa cancellariae“, který obsahuje též jmenování prvního archiváře s pravidelným platem a povinností třídit a zapisovat listiny stávající i budoucí.⁴ Patrně nejlepší obraz vnitřního uspořádání Archivu České koruny ve druhé polovině 14. století podává tzv. roudnický kopiář.⁵ Písemnosti v něm byly rozříděny podle vydavatelů na listiny králů římských, francouzských, anglických, jeruzalémských a sicilských, uherských a polských; listiny kurfiřtů duchovních (arcibiskupů mohučských, kolínských a trevírských) a světských (falckrabat rýnských, vévodů saských a markrabat braniborských); listiny vévodů bavorských a rakouských, markrabat míšeňských a lantkrabat durynských, markrabat moravských; dále na listiny knížat slezských, řazené podle jednotlivých knížectví; listiny biskupů a opatů, říšských hrabat, pánů a rytířů, listiny pánů českých, říšských měst a měst českých. Závěr tvořily kvitance a lenní reverzy. Kopiář zachycuje opisy více než 400 listin. Skutečnost, že český státní archiv byl pevně organizován až v době vlády Karla IV., nemůžeme považovat za náhodu. K reformě vedl panovníka neutěšený stav české královské kanceláře a značný počet listin, které byly písemným potvrzením uskutečněných prodejů, koupí a zástav nebo diplomatických jednání. Ty byly ukládány v korunním archivu, který se tak stále více stával archivem českého státu. Karel IV., inspirovaný francouzským „trésor des chartres“, znal cenu listiny i její význam pro podporu svých politických snah a pokusil se proto zabezpečit korunní archiv tak, aby byl v budoucnosti ušetřen větších ztrát.⁶

Po vypuknutí husitských válek odvezl král Zikmund archiv do Vídně, v letech 1436 až 1619 byl spolu s korunovačními klenoty uložen v kapli sv. Kříže na hradě Karlštejně. Archiv České koruny byl v té době archivem krále i českých stavů, především šlechty. Po porážce stavovského povstání v roce 1620 jeho význam poklesl. Centralizace státní správy v době vlády Marie Terezie a na ni navazující vytvoření společného centrálního archivu všech dědičných habsburských zemí měly za následek nejrozsáhlejší extradici v dějinách korunního archivu, kdy došlo k roztržení jedinečného celku na dvě početné i obsahem nestejně části – větší a z hlediska státoprávního cennější vídeňskou a menší pražskou. V letech 1750 a 1774 byla jeho závažnější část odvezena do Vídně, odkud se vrátila až v roce 1920 na základě archivní rozluky s Rakouskem. Pražská část, uložená v letech 1619 až 1884 opět na Pražském hradě, byla posléze předána do Archivu země České. Za nacistické okupace došlo k jejímu částečnému rozchvácení, odvezené listiny se však po roce 1945 vrátily zpět. Dnes je Archiv České koruny uložen v 1. oddělení Národního archivu.

Vzhledem k pohnutým osudům nebyly pergamenové listiny Archivu České koruny v padesátých letech 20. století v nejlepším stavu. Proto byla v květnu 1955 z důvodu napadení plísněmi velká část listin dezinfikována. K dezinfekci byla však bohužel použita neznámá a neověřená metoda převzatá ze Sovětského svazu. Listiny byly krátce namáčeny do roztoku dezinfekčního přípravku, vytírány štětcem a sušeny na vzduchu. V krátké době po dezinfekčním zásahu se projevil negativní účinky použitých chemikálií na pergamen. Růžově

⁴ Tadra, Ferdinand: *Summa cancellariae* (Cancellaria Caroli IV.). Formulář královské kanceláře české XIV. století. Praha 1895, s. 81. Viz také Matušíková, Lenka: Menší kopiář Archivu Koruny české. *Sborník archivních prací* 41, 1991, s. 368.

⁵ Jeho opis z 15. století se zachoval v rukopise roudnické lobkovické knihovny. Viz Matušíková, L.: *Listiny Karla IV. v Archivu České koruny*. *Paginae historiae*, Státní ústřední archiv v Praze 1992, s. 23–44.

⁶ Pazderová, Alena – Křečková, Jitka: Der prächtigste tschechische Archivbestand – Das Archiv der Böhmischen Krone (Archivum Coronae Bohemiae), seine Urkunden und Siegel aus überregionaler Perspektive, přednáška na konferenci *En route to a shared Identity*, Univerzita ve Vídni 2014, <http://dighist.hypotheses.org/313>, aktualizováno 23. 3. 2016 [20. 2. 2017].

a hnědě zbarvené listiny byly nevzhledné a navíc byly ohroženy degradací vlivem zbytkových chemikálií v pergamentu. Až v osmdesátých letech 20. století se podařilo úspěšně tento problém úspěšně vyřešit a mohla být zahájena etapa rekonzervace dezinfikovaných listin. Přebytky chemických sloučenin byly odstraněny a pergamenové listiny byly stabilizovány. Zbarvení pergamentů je stále viditelné, avšak s navrácením listin do původního stavu se nepočítá, protože není možné riskovat další poškození během odbarvovacího procesu.⁷

V souvislosti se záchranou Archivu České koruny bylo rozhodnuto o uložení konzervovaných listin v tzv. Buijtenenově systému, dovezenému v roce 1985 ze Spolkové republiky Německo, který spočívá v jejich zavěšení na ramínkách ve speciálních melinexových foliích. Pro umístění listin byl v roce 1986 rekonstruován trezor Archivu České koruny v budově na třídě Milady Horákové v Praze 6. V letech 1988–1990 pak došlo v témže objektu k vybudování nového, rozsáhlého, technicky podstatně dokonalejšího trezoru, který od roku 1991 slouží jako trvalá schrána korunního archivu.⁸ Většina listin Archivu České koruny byla pro svůj význam vyhlášena v roce 1988 národní kulturní památkou.⁹

Díky uvedenému způsobu uložení listin je možná pravidelná kontrola jejich fyzického stavu, ukládací systém však v žádném případě neumožňuje badatelské studium originálů. Proto bylo v osmdesátých letech 20. století rozhodnuto o zpracování faksimilové edice Archivu České koruny, zahrnující alespoň listiny do roku 1526.¹⁰ Listiny byly zpřístupněny formou světlotiskových kopií, k nimž zároveň vznikala textová část obsahující registry a další údaje k listinám a pečetím. Zatímco faksimilová část edice je dovedena k roku 1526, textové díly obsahují zatím jen registry listin do roku 1419.¹¹ Dokončení textových částí edice, na kterém se pracuje, má svůj význam, protože jejich obsah překračuje rámec dosavadního zpracování fondu.

Díky rostoucím technickým možnostem a především díky spolupráci s projektem Monasterium mohlo v roce 2006 dojít k digitalizaci 2525 listin Archivu České koruny z let 1158–1935 a jejich zpřístupnění na webové stránce evropského virtuálního archivu www.monasterium.net. Virtuální archiv Monasterium byl však od počátku zaměřený pouze na možnosti diplomatického a paleografického studia; pro další vědecké disciplíny, tj. především pro sfragistiku, heraldiku a dějiny umění, je využitelný jen orientačně. Podobně jako pro faksimilovou edici, i pro účely Monasteria byly zhotovovány pouze celkové záběry listin z přední a zadní strany, nikoliv detailní obrázky pečeti, k nimž jsou uváděny pouze technické údaje. Pro metadata ke skenům listin na Monasteriu byly využity dosavadní textové části faksimilové edice, které byly naskenovány pomocí optického rozpoznávání znaků (OCR). U listin, které do edice zahrnuty nejsou, jsou jako metadata zatím použity stručné registry z původního inventáře k fondu.¹²

Odborníci v České republice měli dosud částečně k dispozici údaje z celostátního soupisu pečeti, pečetidel a sbírkových odličků, který probíhá od roku 1997 pod gescí Odboru archivnictví a spisové služby MV ČR. V roce 2009 byl z původní databáze v prostředí FoxPro verze 2.5 operačního systému DOS vytvořen nový program kompatibilní se stále se vyvíjejícím operačním systémem Windows. Novou databázi vytvořila česká firma Bach

⁷ Podle informací Ing. Hany Paulusové z oddělení péče o fyzický stav archiválií NA.

⁸ Pazderová, Alena: Budova I. oddělení Státního ústředního archivu, In: Státní ústřední archiv v Praze a jeho sídla. Praha 2001, s. 17–21.

⁹ Status národní kulturní památky má 2525 listin. Viz Inventární soupis archiválií fondu AČK vyhlášených za národní kulturní památku z roku 1988.

¹⁰ Archivum Coronae regni Bohemiae. Editio diplomatum phototypica – Archiv České koruny. Edice faksimilií, I–V/1, 2. Praha 1982–2007. Tyto díly obsahují listiny do roku 1419.

¹¹ K posledním dílům edice listin do roku 1526 (VI/1, 2 a VII/1, 2) je vytištěna pouze faksimilová část. Textová část dílu VI/1, 2 bude odevzdána do tisku koncem roku 2017, textová část dílu VII/1, 2 se v současné době připravuje.

¹² Haas, A.: Archiv České koruny 1158–1935. Praha 1961, Inventář.

systems s.r.o., která má bohaté zkušenosti s uživatelskými programy určenými pro české a slovenské archivnictví.¹³ I přesto, že byly vytvořeny lepší technické podmínky, je databáze stále nedokončená a v současné době není přístupná badatelům. V rámci celostátního soupisu pečeti navíc probíhalo a v některých archívech stále probíhá pouhé plnění databáze a nikoliv souběžná digitalizace popisovaných pečeti. Pro badatele má tedy pouze informativní charakter. Nahlédnout do ní mohou jen v příslušných zpracovatelských archívech, které mají k dispozici CD-ROM zachycující stav posledního zpracování k roku 2011.¹⁴ Proto se dnes některé archívy začínají vydávat vlastní cestou a zpřístupňují fotografie pečeti na svých webových stránkách, a to s využitím zpracovaných metadat původního celostátního soupisu. Podobně i Národní archiv začal uvažovat o digitalizaci pečeti a využití údajů, které dosud ze svých fondů do databáze zpracoval a dále zpracovává, pro projekt Monasterium.

Vzhledem k významu fondu Archiv České koruny a snaze o jeho úplné zpřístupnění badatelské veřejnosti bylo v první fázi rozhodnuto o digitalizaci a zpracování jeho pečeti. Fond obsahuje velmi různorodý sfragistický materiál, využitelný pro badatele z celé Evropy. Ve fondu jsou zastoupeny pečeti českých a dalších evropských panovníků, říšských kurfiřtů, příslušníků především německé, rakouské, uherské, slezské a české šlechty, středoevropských měst včetně říšských a církevních hodnostářů a institucí, kteří své pečeti přivlékli buď jako vydavatelé nebo svědci.

Digitalizace a průběžné plnění databáze pečeti začala v roce 2015 a podílil se na ní tým archivářů 1. oddělení Národního archívu, konzervátorka z 10. oddělení a externí fotograf. Úzce spolupracujeme s kolegou Danielem Jellerem ze spolku ICARUS, který pracuje na propojení získaných metadat a fotografií pečeti s již zpřístupněnými listinami Archívu České koruny na Monasteriu. Opomenout samozřejmě nemůžeme ani spolupráci s 5. oddělením NA na ukládání fotografií a metadat.

Velkou výhodou zpřístupnění pečeti v rámci Monasteria je možnost interaktivní spolupráce všech zainteresovaných badatelů na vylepšování popisů pečeti, tj. oprav případných chyb, řešení terminologických problémů či nedostatků apod., protože v rámci virtuálního archívu existuje editorský systém MOM-CA, který umožňuje vkládání údajů online; tato činnost samozřejmě podléhá schválení administrátora.

Požizování fotografií pečeti je realizováno fotoaparátem Canon s rozlišením 18,7 MB (cca 5184x3456 obrazových bodů), rozlišení je 350 DPI. Archivace probíhá ve formátu TIFF/24 b. Uvažovalo se i o nových trojrozměrných 3D technologiích, ale po provedeném průzkumu jsme zatím došli k názoru, že tyto digitální technologie nejsou zatím na takové úrovni, aby vyhověly našim požadavkům na kvalitu obrazu. Velmi zajímavou fotografickou metodou pro digitalizaci trojrozměrných předmětů se však zdá být metoda RTI (Reflectance transformation imaging), která dokáže zobrazit i špatně viditelné detaily.

Výsledkem práce všech zúčastněných odborníků bude zpřístupnění Archívu České koruny za pomoci moderních technologií a mezinárodních standardů. Do budoucna bychom chtěli pokračovat v našich sfragistických aktivitách a zpřístupňovat i další významné fondy obsahující pečeti, zvláště když k nim již máme zpracovaná metadata v rámci letité spolupráce na celostátním soupisu pečeti.

¹³ Růžek, Vladimír: Pečetě. Diferenční příručka pro přechod z programu Pečetě (AS MV ČR) do programu Pečetě (Bach systems, s.r.o.). Ministerstvo vnitra České republiky, Odbor archivní správy a spisové služby, Praha 2011.

¹⁴ Katalog pečeti, pečetidel a sbírkových odlišků z archívu České republiky. Stav zpracování k 23. 5. 2011, 3. edice, Odbor archivní správy a spisové služby MV ČR.